

Astarloaren hizkuntzalaritzaz

ITZIAR LAKA

(M.I.T.)

ABSTRACT

This paper analyses the philosophy of language of P. P. Astarloa (1752-1806). It is underlined that his main work, Discursos Filosóficos, written at the end of the XVIIIth century, did not receive its well deserved attention as it was shadowed by Apologia, a minor work derived from the above mentioned. Unlike the general Basque grammatical tradition which exclusively cared about Basque, Astarloa was interested in language and in the linguistic capacity inherent to human nature. He thinks that differences among languages are accidental, and that the core principles are common to all of them. It is said that the purists of the end of the XIXth century altered Astarloa's work removing from it every reference to human linguistic ability and using his thoughts about the «primitive language» in favor of the euskara garbia pursued by them.

1. Sarrera

Hitzaldi honetan, Pedro Pablo de Astarloa (1752-1806) euskal hizkuntz-filosofoaren hizkuntzalaritzaren oinarriak aztertuko ditugu. Ez ditut ikutuko ikastaroan * zehar bestek jorratuko dituzten gaiak, Astarloaren iturriak eta ideologia kasu. Entzuleari bururatu zaio honez gero, baina, ezin daitekeela gai hauen artean zatiketa txukunik egin. Izan ere, Astarloak irakurri liburuek, izandako gogoetakideek, munduari buruz zituen eritziek eta gainerako beste hainbeste zertzeladak, hein handi batean itxuratu behar izan zituzten nahi eta nahi ez bere hizkuntzari buruzko ideiak. Aurkeztu asmo dudan Astarloaren aldea, bada, ikastaroan entzungo ditugun durangarrari buruzko gainerakoekin loturik agertuko dela espero dut, alde ezberdindun ondarea egituratuz.

Iraganaldia aztertzeari ekitean, eta bereziki iragan horretako ideiak eta asmoak direnean aztergai, oihal fin baten bestaldetik bezala ikusten ditugu arazoak, sekula ez garaikoez ikusten zituzten legez. Oihal fin hau gure geure ideia, asmo eta aurkikuntzek ehuna da; bestaldean erakusten duen irudia aldatu egiten zaigu ehuna aldatu ezker. Agian, hauxe da iraganaren berrazterketa interesgarri eta etengabe berri egiten duena. Ez dugu iragana bakarrik aztertzen: aldi berean, geure orainak darabilen ideia eta eritzi sareari ere begiratzen diogu. Astarloaren hizkuntzalaritzaz eskeiniko dudan ikuspegiak, bada, ez dio hutsetik begiratzen durangarraren lanari, hori egitea ezina delarik. Ez naiz bere eta nire artean dagoen ehuna ezkututzen saiatuko, baizik ehun horren bitartez aurki ditzakegun argitasun berriak aurkezten. Era

* [Arg. oharra. «Euskalaritza XVIII eta XIX. mendeetan» izenarekin EHU-K 1988-ko Udaran (Iraila) Donostian antolatua aipatzen du egileak].

berean, espero dut ariketa honek ez dituela durangarrari buruz esango ditudanak ustearen erdi ustel bilakatuko; aitzitik, Astarloaren lanean garaturik dautzan hainbat ideia interesgarriren aurkitzeko balioko duelakoan nago. Esan dezadan alde aurretik, beraz, bazterrean utziko ditudala ezagun baino ezagunago ditugun bere lanaren zenbait ezaugarri: euskara aintzinako lehen hizkuntza zelako ustea, soinuek berezko esanahia dutelakoa, hizkuntzak bikaintasunezko norgehiagoka batean erabiltzeko joera... Gaurkoan, Astarloak hizkuntzaz, gizakion hizkuntzarako ahalmenaz egiten zituen galderak eta aipatu zituen arazoak aztertu gogo nituzke, soil soilik.

2. Ikuspuntua

Ezagutza-zientzien artean (hots, *giza ezagutza* zer den eta nola gertatzen den ikertzen duten zientzien artean), hizkuntzaren azterketa dugu alorrik garrantzitsuenetako bat egun. Zientzia talde hauen barrunbean garatzen ari den hizkuntzalaritzak (aurrerantzean ezagutza-hizkuntzalaritza deituko dudana) egiten dituen galderetatik eta aztertzen dituen arazoetatik hainbat ez dira osoro berriak; ezagutza-hizkuntzalaritzak, izan ere, berpiztu egin ditu XVII eta XVIII. mendeetako hizkuntz-filosofiak seriooki eta era sakon batean sorturiko eztabaidak eta arakaturiko gaiak, XIX. mendeko eredu aldaketak ia erabat suntsitu zituenak. Izan ere, gizakion hizkuntz-eragutza azaltzea helburu duen gramatika sortzaileak erantzukizun dituen galdera nagusi asko garai hauetan egin ziren lehenbizi, eta sarri asko, oso antzerako modu batean. Alabaina, garai hauetako hizkuntzalaritzaz egin diren lan gehienak hizkuntzari buruzko ikuspuntu arras ezberdin batetik ari dira: ez dute XVII eta XVIII. mendeetako hizkuntz-filosofia adimenduzalearen oinarri eta ideia nagusietan interesik, edota berehiko hurbiltasunik.

Ezagutza-hizkuntzalaritzaren ikuspuntutik airtuko naiz gaurkoan Pedro Pablo de Astarloaren lanaz. Bere idazlan nagusia, *Discursos Filosóficos*, erabiliko dut aztergai, eta bertan aurki daitezkeen ideia nagusiak, laburki bada ere, bilduko ditut. *Discursos Filosóficos* (aurrerantzean DF), tesi liburua dugu: giza hizkuntza guztien iturri izan zen hizkuntza bakar bat bazela, eta hizkuntza horren ondorengo zuzena euskara dela frogatzea du xede.

Lehen hizkuntzarena ez da Astarloak bakarrik eztabaidaturiko arazoa; izan ere, lehen hizkuntzari buruzko eztabaidak bete bete aurki daitezke kristautasunaren ondoko hizkuntzalaritza eta filosofian, erdiarokoan hasi eta XIX. mendean sartu arte. Lehen hizkuntza honen ondorengo zuzena zein zeneko eztabaida bizian askotariko eritziak biltzen ditu aurreko mendeetako literaturak, hebraiera agertzen zaigularik hautagaien artean indartsuen. Astarloak hautagai berri baten alde argudiatzen du, eztabaida nagusiaren ildoan. Egia bada ere lehen hizkuntzaren kontua desagertu dela hizkuntzalaritzak darabiltzan kezken zerrendatik, eta Astarloa erabat erraturik zebilela euskara lehen hizkuntza zela defendatzean, honek ez luke durangarraren lan osoa barregarri eta arbuigarri bihurtu behar. Hainbat eta hainbat ditugu DF-en ikutzen diren gaiak, eta hauetarik asko lehen hizkuntza euskara zen ala ez zen alde batera utzirik garaiko eztabaida filosofikoen erakusgarri interesgarriak ditugu. Atera zituen ondorio enpirikoak egiazkoak ez direlako, Astarloaren lana bere ondorengoengan izan zuen eraginagatik bakarrik aztertzeke joera izan dugu euskal gramatika tradizioaz mintzatzean, lan horrek berez izan zezakeen garrantzia edo interesa erabat bazterturik.

Hona bada nire gaurko tesia: Astarloak ideia argiak zituen gizakion hizkuntzarako ahalmenaren ganean, eta baita hizkuntza bat 'ezagutzeak' edo 'jakiteak' esan

nahi duenaz. Euskal gramatika tradizioan bakarrenetako bat dugu *euskaraz* gaindi *bizkuntzaz* diharduena: gizakiok hitz egiteko dugun ahalmenaz kezkatzen dena, eta hizkuntza bera darabilena ikergaitzat. Astarloa, bada, ez da *gramatikalaria*, *bizkuntz-filosofoa* baino, berak azaldu bezala. Alabaina, euskal gramatikaren eremuan ere, gaur eztabaidgabeak begitantzzen zaizkigun hainbat arazo eta gertakari bere lanean aurkezten dira lehenengoz. Konturatzen hasiak gara egun Astarloak XX. mendearen hasierako *berpizkunde* garbizalean izan duen eragin ezin saihestuzkoaz; baina agian garbizaleen iragazkitik igarotako Astarloaren ondarea ezagutzen dugu soilik. Astarloa bera zuzenean ezagutzeko sasoia heldu da, *garbizaleek* gehien mirestu zuten euskal gramatikalaria izateak ez bait du Astarloa *garbizale* bihurtzen. Mende aldaketak hainbat gauza aldatu zituen, bai European eta baita Euskal Herrian, eta ezin ditza-kegu kutxa berean sar DF-en egilea eta *Euskal Izkindearena*, esaterako. Izan ere, Astarloak duen hizkuntzari buruzko kontzepzioa eta garbizaleek zutena erabat kontrajarriak direla erakusten saiatuko nahiz gaur.

Astarloagan ageri den hizkuntzaren kontzepzio hau aurkeztuko dut hitzaldiaren lehenengo zatian. Honen ondoren, eta hitzaldiaren bigarren zatira goazelarik, Astarloaren lanari begiratzeko beste modu batez ihardun nahi nuke, laburzki bada ere. Iragan mendearen bukaeran eta honen hasieran aritu ziren *garbizaleek* Astarloaren lana nola ikusi eta ulertu zuten ikusiko dugu. Ez da hau, ene eritzian bederen, dagoeneko izarota dagoen arazoa: agian, guk uste baino neurri handiagoan, oraindik nahikoa zabaldurik dabilen durangarrari buruz dugun irudia liteke hau; berrikusi beharrekoa, gure ideiek eta asmoek aldaketarik ezagutu badute behintzat; oihal berri-rik ehuteko gauza izan bagara urteen buruan.

3. Discursos filosóficos

Harira ez datozen arazoengatik 1883. erarte argitaratu ez zen arren, DF XVIII. mendearen azken hamarkadan idatziriko liburua dugu. Argitaratu aurretik, eskuiz-ribuaren zenbait kopia eskurik esku ibili ziren orduko Espainiako hizkuntz-filosofoen¹ artean. Hau dela eta, liburuari buruzko aipamen eta iruzkinak sarri aurki daitezke XIX. mendearen hasierako lanetan². Bere idazlan guztien artetik, DF dugu Astarloaren pentsakera hobekien eta osoroen biltzen duena, eta Durangokoa-aren ondarea biltzekotan ezinbestez aztertu beharrekoa. Izan ere, liburu mardul hau izan zen bere lehen lana, eta lanik nagusia. Argitaratu zituen gainerako idatziak, izan ere, DF-en mantenduriko tesien areagoko defentsak, azalpenak edota

(1) XIX. mendean ondo sarturik gauden arte, zaila da filosofoa ez den hizkuntzalaririk aurkitzea. Izan ere, egile gehienak alor bietan ari dira. Nahikoa da aurreko garaioan hizkuntzari buruzko kezkak dituzten egileen lanei begirada bat botatzea honetaz jabetzeko: idazlerik gehienek filosofo izena ematen diete beren buruei. Astarloa, bada, ohiturari jarraiki ageri zaigu bere obra nagusia bataiatzean. Bera ez da gramatiko bat (Larramendi litzatekeena), baizik eta filosofoa; bera ez da hizkuntza jakin baten datu eta ereduak biltzen dituenetako, baizik hizkuntzen izaeraz arduratzen denetako. Horregatik aukeratu dut hizkuntz-filosofia izena, nahiz egun egiten den hizkuntz filosofiak gai ezberdinak erabiltzen dituen.

(2) Astarloaren lana argitaratu aurretik ezagutu zuten ikertzaileen artean W. Humboldt hizkuntzalaria dugu. Humboldték 1779. ean ezagutu zuen Astarloa, Euskal Herrira egin zuen lehen bidaiari. Tovarrek (1980) erakutsi bezala, alemaniarrek euskararen gainean eginiko lan gehienek *Discursos Filosóficos*en dute oinarri. Honela, esaterako, Humboldtén eritzian Astarloa da 'euskal aditz jokoa asmatu eta bere ordena sistematikoa erakutsi duen lehena' (Humboldt, 1817, 319). Are gehiago, Humboldték *Discursos Filosóficos*etik hartu zuen aditz laguntzailearen morfema banaketa, hala nola euskal morfologiak Astarloak eginiko zenbait analisi. Egiteke dago oraindik Humboldt eta Astarloaren artekoasuna zehazki aztertuko duen filologia lana.

frogantzak ditugu: *Apología de la lengua bascongada* (Madrid, 1803) eta *Reflexiones filosóficas en defensa de la Apología bascongada o Respuesta a la Censura crítica del cura de Montuenga* (Madrid, 1804). Alabaina, hasiera batean bigarren mailako ziren lan laburrago hauek beren sorburua baino lehenago argitaratu ziren, eta ondorioz ezagunago egin. *Apologiaren* kasuan bereziki, egileak gramatika soil-tzat (hots, datu-biltze eta antolatze hustzat) zuen idazlantxoak, DF bezalako lan teorikoagoari aurrea hartu zion berehala.

XVII-XVIII. mendeetako egilerik gehientsuenentzat, Astarloa barnean dugula, hizkuntza ikertzea giza-gogoa, adimena ikertzea zen, eta hizkuntzari buruzko galderak eta ikerlanak giza adimena eta ezagutzarako ahalmena ulertzeko bidean bete beharreko urratsak ziren. Honela bada, berez zetorkien hizkuntzalaritza eta filosofia elkartzea, filosofia ere giza gogoaren azterketa den aldetik. Astarloaren lanean, bada, gramatika eta filosofia elkarri josirik ageri zaizkigu, ez dago bata bestetik bereizterik idazlearen gogoetak eta argudioak besamozturik utzi nahi ez baditugu.

Hitzaldi honen eremu llaburretatik kanpo gelditzen da DF bezalako idazlan luze baten azterketa zehatz eta orokorra; esan bezala, beraz, Astarloak giza hizkuntza ahalmenari buruz zuen ikuspuntua eta eritzia aztertuko dut soilik, eritzi honek duen interesa erakusten saiatzen naizelarik aldi berean.

*Discursos Filosóficos*ek hitzaldi nagusi bi ditu: lehenean, 'lehen hizkuntza izan zen ala ez' izenburua duenean, giza hizkuntza guztiak lehen hizkuntza bakar batetik datozela argudiatzen du. Bigarren hitzaldian, 'hizkuntza hori orain baden', lehen hizkuntza hori euskara dela frogatzen saiatzen da, hizkuntza bien gramatika arrazoin-dua aurkezturik. Oraingoan, eta Astarloak hizkuntz ahalmenari buruz esaten duena gai hartu dudalarik, lehen hitzaldiari begiratuko diot batik bat. Bertan aurkezten ditu Astarloak bere giza hizkuntz ahalmenaren gaineko burutazio eta ideiak, XVII eta XVIII. mendeetako hizkuntz filosofiak zerabiltzan gai nagusiak eztabaidatzen dituelarik. Azken batean, Astarloaren lanean aurkitzen dugun hizkuntz kontzepzioa hasiera batean uste genezakeena baino egungo ideietatik hurbilago ageriko zaigula espero dut.

DF-eko lehen hitzaldian frogatu nahi den tesia hizkuntza guztiak iturri beretik datozela da. Astarloa, bada, bere alde duen ebidentziarik indartsuenarekin abiatzen zaigu: funtsean, giza hizkuntza guztiak berdintsuak dira, azalean erabat ezberdin badirudite ere. Ideia honek ematen dio hasiera bere lehen hitzaldiari:

Desde la más remota antigüedad procuraron los filósofos averiguar el origen de ellos [*hizkuntzena*], y desde entonces tuvo principio la ruidosa cuestión de si hubo o no un lenguaje primitivo. Veían que los idiomas se igualaban en número con la inmensidad de las naciones (...). Observaron que aunque estos idiomas eran diferentes no dejaba de haber en ellos una conocida analogía. Sus letras, sus sílabas, sus inflexiones y juegos de voces, presentaban a la contemplación del sabio motivo justo para no dudar que en los lenguajes debía haber necesariamente una verdadera e innegable filiación. (DF: 5).

Antzekotasuna, noski, oso neurri mugikorra dugu; baina ezin uka genezakeen kontua da Astarloak hitzotan aurkezten duena. Giza hizkuntzak gizakiok gizartearen komunikatze beharrak betetzeko 'asmatu' diren kodigoak badira soilik, harri-garria da elkarren artean duten antzekotasuna: hizkuntzaz hizkuntza errepikatzen dira kategoria berberak, kategoriak elkartzeko moduak, gertakari sintaktiko nagusiak... Honen aurrean hiru azalpen moeta eskein genitzake: a) halabeharrak sorturiko bitxikeria da, b) hizkuntza bakar batetik datoz ezagutzen ditugun guztiak, c)

gizakion adimenaren berezko atala da hizkuntz ahalmena, eta hizkuntzak ahalmen horren muga-tartean alda daitezke bakarrik.

Ohar gaitzen Astarloak, antzekotasunaren ebidentzia aurkeztean, alde batera uzten duela lehen hipotesia, hots, halabeharra. Izan ere, hauxe da beti gertakari interesgarrien aurrean albora utzi beharreko hipotesia, ez bait du inoiz ondorio interesgarririk ekarriko. Honela, hizkuntzalariak gertakarien aurrean atera behar duen ondorioa zera da: «que en los lenguages debía haber necesariamente una verdadera e innegable filiación». Lotura honen zergatia non den erabakitzean dago bigarren eta hirugarren hipotesien arteko erabakia: denboran, historian datza, edo gizakion adimenaren izatean. Dakigunez, Astarloak lehen bideari emango dio lehen-tasuna. Aitzitik, bigarrenari buruzkoak ez ditu erabat bazterrean utziko.

Lehen hizkuntzaren bilatze honetan, DF-ek Erdiarotik zetorren kristau tradizioari jarraitzen dio, eta Parabisuan mintzatu zen hizkuntzak izan behar zuela onartzen du. Hauxe dugu Astarloaren lana erabat baztertzerako eraman gaituen arrazoieta bat, hots, atera zituen ondorioak erraturik zeudela. Alabaina, hizkuntzen antzekotasun honen zergatia asmatu ez bazuen ere (eta apalki onarturik geuk ere oraindik asmatzerik izan ez dugula), aipagarria da Astarloak giza hizkuntza guztien batasunaz duen oharrena, ez bait da hau euskal gramatika tradizioan sarri agertuko den gogoeta. Gainera, bada parabisuko hizkuntzari dagokionean ere durangarrak egiten duen azpimarra interesgarri bat: Astarloak, gainerako egile kristauak ez bezala, ez du Biblia erabiltzen lehen hizkuntzaren frogatzat. Hizkuntza guztiek iturri bakarra izan zutela frogatzeko, ordea, eskumenean dagoen ebidentzia erabili beharra dagoela erabakitzen du. Izan ere, dio Astarloak, bitarikoa da eskumenean dugin ikerketarako lanabes hori: gizakion adimena batetik, eta giza hizkuntzak eurak bestetik, zeinnahi direla. Are gehiago, Astarloak bere aurrekoek eta garaikideek lehen hizkuntzaren bila abiatzean hartu dituzten bideak kritikatzeko ditu: a) lehena, nazio eta gizataldeen historian atzera jotzea, talde bakoitza hizkuntza bakar bati lotuaz; b) aurretiaz erabakirik neurribiderik gabe eginiko hizkuntzarteko gonbaraketa, baliorik ez duena. Bide bi hauek, Astarloaren hitzetan, nahasgarriak dira, ikerketaren kalterako baizik balio ez dutenak:

Si recurrían a la sucesión de las naciones para formar la genealogía del lenguaje, a dos pasos que diesen, se hallaban abismados en las oscuridades de los más remotos siglos, sin que pudiesen dar con la maternidad de éstas, ni con la filiación de aquellas innumerables gentes, (...). Si contemplaban la unisonancia de voces y esta uniformidad que hallamos en varios juegos del mecanismo de las lenguas, esto mismo era el mayor obstáculo para poder discernir cuál debía de ser la lengua madre, y cuáles habían de ser llamadas hijas. (DF: 5-6).

Astarloaren egitasmoa, beraz, bestelakoa dugu. Bi aldetatik ekiten dio lehen hizkuntzari buruzko ikerketari. Lehenik, gizakion adimenari begiratuko dio. Giza-kiok bakarrik darabilgu hizkuntza; beraz, hizkuntzarekiko ikerketa gizakion gaineko ikerketa da derrigorrez. Ondorioz, lehen hizkuntzaren arazora hurbiltzeko bide bat lehen gizakiak nolakoak ziren aztertzea litzateke. Ikerbide honetan abiaturik, DF hurrengo frogatzen saiatuko da:

- 1) Que los primeros hombres hicieron uso de la facultad del habla, desde el primer instante de su creación.
- 2) Que el lenguaje que hablaron no fue el de la acción, sino un lenguaje de voces articuladas y significativas.
- 3) Que este lenguaje no fue infuso por Dios, ni adquirido por el

hombre, sino natural. 4) Que el primitivo idioma fue uno y no muchos. (DF: 7).

Bigarrenik, Astarloa lehen hizkuntza horren ezaugarri nagusiak aurkitzen aha-
legintzen da. Jakinik ezagutzen ez duen hizkuntza horren azterketan abiatzea aitzaki-
kiatuko zaiona, ezina baita empirikoki ezer baieztatzea edo ukatzea, Astarloak gogo-
ratzen digu zientzian ez dagoela aurretiaz erabakitzerik zer aztertu eta zer ez, ez
bait du zientzia ikerketak *a priori* erabakiriko muga kontzeptualik:

Toda tentativa en materia de nuevos descubrimientos lleva consigo los
melancólicos caracteres de la dificultad. Sin embargo, estos obstáculos nun-
ca han sido vistos en la literatura como motivos capaces de separar al fi-
lósofo de sus investigaciones. (DF: 110).

Honezaz gain, diosku Astarloak, lehen hizkuntza ez zaigu guztiz ezezaguna:
lehen hizkuntzarik izan bazen, egungo hizkuntza guztiak bere ondorengoak dira,
eta ondorengo hauetan aurki dezakegu arbasoaren eitea. Hizkuntzek unibertsalki
agertzen dituzten ezaugarriak, izan ere, lehen hizkuntza haren atalak ditugu:

Sabemos en primer lugar que entre este idioma y todos los que se
hablan en el mundo hay una conocida analogía. Sabemos que son las mis-
mas en todos los lenguajes las partes gramaticales que los constituyen.
Sabemos que así la primitiva lengua como las demás tienen letras y for-
man sílabas con ellas: (...). Sabemos que todas ellas tienen nombres, pro-
nombres, verbos, participios, preposiciones, adverbios, interjecciones, con-
junciones. Sabemos que jugando de estas partes de la oración de ciertas
partículas o terminaciones, reciben las voces en todas ellas aquellos carac-
teres que son necesarios para indicar los diferentes estados de sus asigna-
dos. ¿Es esto no tener noción alguna del idioma primitivo? (DF: 110).

Hizkuntzarteko gonbaraketari dagokionez, eta lanerako lanabes baliagarriene-
tako bat delarik, Astarloak lehenago ere ikusi dugun azpimarra baliotsua egingo
du berriz: hizkuntzak bata bestearekin erkatzean, funtsezko arazoa ez da datu elkar-
keta, baizik eta lanaren bidez, gonbaraketa hori zein aldetatik egin behar den
asmatzea. Hau da, funtsezko ezaugarriak azalekoak direnetatik bereiztea, eta erka-
gaiak ongi zehaztea. Hizkuntzarteko datuak erabiltzean, garrantzitsuena ez da antze-
kotasun eta desberdintasunen pilaketa enziklopedikoa (garai hartan eta beranduago
ere maiz egin zen eredu), baizik eta «...reconocer con la mayor escrupulosidad
cual sea la extensión a que puede llegar la facultad que tenemos de hablar, (...)»
(DF: 117) Aipu honen haritik, gorago aurreraturiko zerbait gogora dezakegu: Astar-
loak giza hizkuntza guztiek erakusten duten amankomunitasunaren azalpentzat lehen
hizkuntza jotzen duen arren, ez du haatik ahanzten giza adimenaren mugek ere azal
ditzaketela hizkuntzek dituzten aldeak. Hala bada, hizkuntzarteko gonbaraketak
emango duen fruitua gizakion hizkuntzarako ahalmenak dituen mugez ezagutza
izango da.

Astarloarentzat, hizkuntzarako ahalmenaren jabe izatea gizaki izatea da. On-
dorioz, ezina da gizaki izatea eta hizkuntzarako ahalmenik ez edukitzea. Honen har-
itik, arbuiatu egingo ditu zenbait filosofok, beren artean ezagunena Rousseau-k,
mantentzen zuten eritzia, zeinaren arauera hizkuntza ez bait zen gizakion berezko
ezaugarria, baizik gizarteak sortu ahala asmatu-rikiko komunikatze-tresna:

Si los primeros hombres no hubieran podido hacer uso de la facultad
del habla desde el primer instante de su creación, jamás hubieran llegado

a hablar, hubieran sido mudos ellos, y hubiéramos sido igualmente mudos nosotros. (DF: 9).

Durangarraren ikuspuntutik, gizakiok gizarteekin batera hizkuntzak *asmatu* zituztela mantentzeak esan nahi luke bazirela gizakiak (gure arbasoak) ikusmenik edota entzumenik ez zutenak, eta beranduago *asmatu* zituztela ahalmen hauek. Era berean, hizkuntz ahalmena eta gainerako gorputz zati anatomikoen arteko analogiak erabiliko ditu Astarloak liburuan zehar erakusteko nola hizkuntzarako ahalmena, besoak edo hankak bezainbeste dela gizakion ondare biologikoaren atala (alabaina, eta erkatze honen aldamenean, bien arteko alde nagusi bat ere azpimarratzen zaigu: gorputz atalek jokabide mekanikoa dute, eta animalia guztiengan aurki daiteke eratze mekaniko hau; adimenduzko atalak, ordea, ez dira mekanikoak eta ez dira animalien aurkitzen).

Funtsean, argudiobide berbera erabiltzen du tradizio kristauak hizkuntz ahalmenaz zuen azalpena kritikatzear. Tradizio honen barnean zabalduen zebilen azalpenak Jaungoikoak emaniko dohaitzat jotzen zuen gizakion hizkuntz ahalmena. Hots, gizakiek, sortuak izan ondoren jaso zuten hizkuntza. Honi *lenguaje infuso* zeritzon; gaurkoan *emaniko hizkuntza* deituko dudana, eta bide miraritsuen bitartez igarota zen Jaungoikoaganik Adanenganaino.

Astarloak aitzakia nagusi bat aurkitzen dio azalpen honi: egia balitz, orduan Jaungoikoak bere osotasunean sortu zukeen izadia gizona izan ezik, hizkuntza beranduago eman behar izan ziolarik, mirariak erabiliaz. Ondorio hau ezinezkotzat harturik, ukatu egiten du; hizkuntza berezkoa zaio gizakiari, lehoiari orroa legetzez:

Ni el órgano de la hormiga fue más imperfecto que el del león, ni el del hombre menos completo que el del elefante. Todos eran igualmente completos, o todos ellos eran igualmente incompletos. Pues ¿por qué el relinchar es natural al caballo, y no le es al hombre el hablar? (DF: 39).

Guzti honek erakusten digu Astarloaren pentsabidean hizkuntz ahalmena berezko gizaki-ezaugarri bezala itxuraturik zegoela, eta ideia honek berebiziko garrantzia zuela bere lanean. Izan ere, puntu honi dagokionez, Astarloa tradizio adimenduzalearen eskutik dabilkigu, eta Descartes-ek azalduriko hizkuntzarako ahalmenari buruzko ikusmolde berbera agertzen du. Chomskyren hitzek laburbiltzen dute hizkuntzari buruzko ikusmolde hau:

...a species-specific capacity, a unique type of intellectual organization which cannot be attributed to peripheral organs or related to general intelligence and which manifests itself in what we may refer as the 'creative aspect' of ordinary language use —its property being both unbounded in scope and stimulus-free. (Chomsky, 1966: 4-5).

Descartes-aren tradizioan bezala, Astarloak ere azpimarratzen digu hizkuntzak duen alde sortzailea, animalien arteko komunikabideek duten estimulomenpekotasuna eta errepikatze mugei kontrajarriaz. Honekin batera, eta Erromantizismorako bidean arras sarturiko egilea delarik, azpimarra berezia egiten du giza hizkuntzek duten sortzeko eta berritzeko ahalmenean (Humboldt bere gogoetakideak egiten duen bezalaxe, berak ere Descartesek sorturiko tradizioaren zati erromantikoa osatzen duelarik).

Zenbait pentsalarik lehen hizkuntzaren ideia baztertzeke eman arrazoiak, Astarloaren eritziz, bitarikoak dira (DF: 41): (i) Eguneroko bizitzak eskeintzen dizkigun gertakariak, esaterako umeak hizkuntzaz apurka jabetzen direla, hitz eginaz jaio

beharrean, edota mutu-gorrek eta ume basatiek hizkuntzaz jabetzeko duten ezintasuna, edota munduan diren hizkuntzen aniztasuna; eta (ii) aurkezturiko hipotesietan lehen hizkuntzari egozten zaizkion ezaugarriak, hala nola bere egitura zehatza, bere hainbeste espresio eta morfologia konplexua.

Astarloak, banan banan, bere aldeko argudio bilakatuko ditu aitzakia guzti hauek. Hau egiteko erabiltzen duen bidea ezaguna da Zientzia Filosofian: Agerian duen ebidentzia hartu eta abstrakzio maila altuago batean aztertzen du. Adibidez, umeez hizkuntza hutsetik ikasten dutelako ideia aitzakiatuko du, egia osoa ez dela argudiatuz, zeren

...el hombre no es mudo en su nacimiento: antes al contrario, empieza a hablar desde el mismo instante en que se deja ver en el mundo, y si su idioma se halla aún en mantillas, no es porque no le sea natural, sino es porque aquel órgano, que los primeros hombres recibieron en su total robustez, se halla en el hombre-niño por una conocida disposición del Supremo Hacedor en un estado de debilidad. (DF: 46).

Lehen moetak kontraargudioak deuseztaturik, bigarren moetakoetara jotzen du Astarloak, interesgarriagoak izaki azterketa sakona merezi dutelakoan. Bigarren moetak kontraargudio hauek lehen hizkuntzaren izatea bera jartzen dute zalan-tzan, hain zuzen ere hizkuntza honek zuen konplexutasun eta zehaztasun ikaragarriarengatik ezin bait zuen aldatu gabe iraun denboran zehar. Alabaina, erantzuten digu durangarrak aitzakia honen aurrean, nahiz egungo giza hizkuntzak iturri horretarik denborak bere ibilian eraginiko aldaketen fruitu diren,

Corramos paso a paso por todas sus partes constitutivas y hallaremos que esta diversidad de lenguajes que tanto se estraña y admira, no es una diversidad intrínseca y esencial, sino muy estraña y accidental. (DF: 102).

Beraz, Astarloak lehen hizkuntzaren ondorengo zuzentzat aurkeztu nahi duen hizkuntzak (euskarak) eta gainerako giza hizkuntza guztiek duten aldea, ez da berezkoa, baizik eta azalekoa, denborak eraginikoa. Puntu honetatik aurrera, Astarloak lehen hizkuntzaren gramatikari buruzko hipotesi xehe eta arrazoindua eskeintzen digu, filosofia erabilirik argudioen oinarri (DF, 113-530). Ondoren, halaber filosofikoki arrazoinduriko euskal gramatika aurkezten digu, eta gramatika biak funtsean berbera direla erakusten (DF, 530-766). Beraz, gramatika bien arteko antzekotasunak bere tesia dakar ondorio: Euskara da lehen hizkuntzaren ondorengorik osoena. Hemen lau lerrotan laburtu dugun liburuaren zati hau behar beharrezkoa den arren Astarloaren pentsamolde eta lanaz osotasunean jabetzeko, ez ditugu gaurkoan aztertuko gramatika bi hauen gora beherak. Aitzitik, hurrengo urrats gisa, Astarloak bere ondorengo garbizaleengan izan zuen eraginaz esan nahi nuke zerbait.

4. Garbizaleak: DF-en irakurketa berria

Laburbilduz, atal honetan erakutsi nahi nukeena da nola eta zergatik aztertu berri ditugun Astarloaren pentsakerako zenbait puntu erakargarri gertatu zitzaizen XX. mendearen hasierako garbizaleei, eta nola egile hauek egin zuten irakurketak zuzendu zuen durangarren ondarea hasiera bateko bere asmoetatik aldendurik dagoen bitetik.

Berpizkundeko egileek Astarloaren lanaren irakurketari ekin zioten, beren hizkuntzari buruzko ikusmoldetik. Garai hau dugu euskal abertzaletasunaren jaiotzaren

lekukoa, eta funtsean, Europako beste hainbat lekutan gertatu bezala, abertzaletasuna eta joera garbizaleak elkarri uztarturik ageri zaizkigu. *Aberri, enda, kondaira* bezalako kontzeptuen eraikuntzarekin batera, *aberri-hizkuntza* ideiaaren eraikuntza ematen da. Ingurumari honen barnean, Astarloaren lana errazki molda zitekeen garbizaletasunaren ildora, eta are gehiago garbizaletasunaren iturri eta sorburutzat jo; izan ere, haxe da Azkue eta Aranak, garbizalerik sutsuenak, egin zutena, Astarloaren zenbait gogoeta berezi harturik abiapuntu.

Zeintzu dira garbizaleek jaso eta bultzatuko dituzten gogoeta horiek? Galdera honek berebiziko garrantzia du, garbizaleek eginiko aukera honek zuzenean itxuratuko bait du ondorengook oraindik ere egiazat ematen dugun durangarraren irudia. Izan ere, garbizaleek alde batera utziko dute Astarloaren lanean hainbeste pisu duen gizakion hizkuntz ahalmenari buruzko guztia, hala nola euskara eta gainerako hizkuntzek duten amankomuntasunari buruzkoa. Azkuek eta Aranak *euskara garbira* bidea irakurri nahi dute Astarloaren lanean, eta ondorioz, zuzen zuzenean euskarari buruzkoa denaz arduratuko dira soilik, bai beren lanetan, baita Astarloaren irakurketan. Garbizaleen idatzietan ezin aurki daiteke giza hizkuntzazko ahalmenari buruzko aipurik. Datu honek soilik berehala erakusten digu Astarloa eta garbizaleen artean dagoen aldea zenbatekoa den; durangarraren idatzietan oinarritzekoak diren kezka eta galderak erabat ezabatu dira mende bukaerarako. Astarloarentzat, gramatikariaren lana hizkuntzen arteko antzekotasuna azaltzean datza; garbizaleentzat, ordea, gramatikariaren lana *euskara garbiaren* aurkikuntza da. Azkuek zuzenean eta garbiro azaltzen digu hau bere *Euskal Izkindearen* sarreran:

Euskaraz izkera-mueta bi dagoz: euskaraa bera bere izkerantzakaz, eta diartekoa; euskara garbia eta nastua. A bat dai' lau edo bost arpegiduna; beztea mila modutakoa. Nik aleginez euskara garbia arautu ta erakutsiko daut. (Azkue, 1891: viii).

Era berean, Aranak:

Lo razonable es, pues, que dentro del Euskera se construyan, por de pronto, tantos dialectos como regiones hay dentro de Euskaria que han sido políticamente distintas en la historia, y que cada uno de esos dialectos se forme con los elementos gramaticales y lexicológicos más puros que hoy se encuentren esparcidos en los diferentes subdialectos y variedades de la respectiva región. (Arana, O.C.: 389).

Astarloak bazekien DFen aurkezturiko atzizki paradigma ez zena osoro euskaldunek hitzegitean erabiltzen zituzten atzizkien paradigma; aitzitik, honek ez du kezkatzen, bere helburua ez bait zen Euskal Herrian zeharreko atzizki bilketa zehatza, baizik eta euskal aditz laguntzailearen funtzionamendua azaltzea. Honetarako, bada, halako abstrakzio maila batetik jokatzeko du, eta darabiltzan aditz formak euskal aditz laguntzailearen mekanismoaren adibideak edo prototipo idealduek dira. Astarloak ez du inolaz ere euskaldunen usadioa aldatzeko asmorik, ez du asmo arau-mailerik. Adibidez, anizgileez ari delarik, Astarloak bizkaierazko -z erabiltzen du paradigmetan. Halere, *-it-* morfema ere anizgilea da, eta sarri biak elkarrekin ageri dira aditz forma berean; are gehiago dena, hiztun gehienek erabiltzen duten morfema dugu hau. Hona zer dioen Astarloak bere aukera azaltzean:

No es mi ánimo por eso el oponerme al uso de la voz *itu* y me valdré de ella en la gramática de la lengua bascongada como *de una voz propia y perfecta*, y si no hago uso de ella en estas demostraciones es para que sean más claras y perceptibles. (DF: 709-710).

Egileak aipatzen digun gramatika hori *Apología de la lengua bascongada* dugu, eta ez DFeko bigarren zatiko gramatika arrazoindua. Astarloarentzat DF eta *Apología* erabat ezberdinak dira: lehenak euskal gramatika *azaldu nahi* du (eta horrexegatik hain zuzen gramatika *arrazoindua* deritzo); bigarrenak, ordea, euskara *deskribatzen* digu. Honegatik bada, lan bietan aurkezturiko formak eta gertakariak ez dira berdin berdinak. Lehen lanean, abstrakzio maila batetik dihardu egileak; bigarrenean, hiztunek erabiltzen dituzten formak jasotzen ditu.

Garbizaleek, espero zitekeen bezala, DFen aurkeztzen diren gertakariak jasoko dituzte euskara *garbiaren* iruditzat. Honela, bada, Azkuek Astarloak eskeiniriko aditz laguntzaileari buruzko ia guztia bilduko du *Euskal Izkindean*, hala nola hitz ordenari buruzko azalpena; Aranak, bere aldetik, soinuaren berezko esanahiazko teoria jaso eta garatuko du. Ondorioz, garbizaleek egituratzen duten gramatika eta DFekoa oso antzerakoak dira aurkezturiko forma eta azalpenetan. Antzekotasun honek, aitzitik, sustraietan datzan ezberdintasun nagusi bat estaltzen digu: lanaren asmoa, helburua. Astarloak giza hizkuntza eta gizakion hizkuntzarako ahalmena azaltzerako bidea urratu nahi du; garbizaleek *euskara garbia* aurkitu dutelakoan daude, eta gaizki hitz egiten ari diren hiztunek darabilten euskara *gaiztoa* bazter dezaten saiatzzen dira.

Laburbildurik, hizkuntza azaltzeko saioa arau-zerrenda bilakatzen da garbizaleek eginiko irakurketan. Bertan jasotzen ez den guztia ez da hizkuntza garbiaren parte, kitto. Errazki ikusten dugu batetik besterako bidean hizkuntzalaritza eta gramatikagintza ulertzeko modua sustraitik irauli dena. Astarloak sarrien erabiltzen duen ideia 'hizkuntzazko ahalmena' dugun bitartean, garbizaleen lanetan hitz bi hauek ez dute lekurik aurkitzen behin ere. Astarloaren abiapuntua giza hizkuntzen arteko oinarri oinarritzko antzekotasuna den bitartean, garbizaleek behin eta berriz kaleratuko duten asmoa kontrakoa da: giza hizkuntza guztiak ezberdinak dira errotik, eta denen artean ezberdinena euskara dugu:

Euskaraa ez dai bezte izkeren antzeko aberatsa: aberatsa dai' edozein baino aberatsagoa eta ugariagoa; ezdai baina aberastasun au zatika batua' bere erraietan' gizonen zelan ezdakiala' sortua baino. (Azkue, 1891: 152).

Astarloak luze eztabaidatzen du, gorago ikusi dugun bezala, hizkuntza eta gizaki izatearen artean dagoen ezinhautsizko lotura: gizaki izateak eta hizkuntzarako ahalmena izatea loturik doaz. Ideia honen alde, beraz, Jaungoikoak gizakiei honelako edo bestelako hizkuntza dohaitzat eman ziela ukatuko du. Gizakiok beren hizkuntzazko ahalmenaren poderioz dituzte hizkuntzak. Garbizaleek, ordea, hainbat urteren buruan, euskararen sorkuntza giza gogoaren arrastorik aurkitzen ez dela mantenduko dute, Jaungoikoak edo sortua delako asmoa erdi itxuraturik. Honela, Azkuek:

Euskaraak aberatsa ta iakituriz betea izateko' ezdau adobakirik bear; bere sustraietan ezdai gizonen burutasunik agiri. (Azkue, 1891: 118).

Astarloak hizkuntzak giza hizkuntzarako ahalmenaren emaitza direla zalantzagabeko gertakaritzat jotzen duelarik, garbizaleen gogoetak beste bazterreko mugetara doaz: Euskara (gainerako hizkuntzez ez da ezer esaten) ez da euskaldunen gogoetan dagoen hizkuntzazko ahalmenaren adibidea baizik euskaldunen gainetik eta euskaldunetz kanpo datzan izatea. Euskaldunak ez dira euskararen jabe inolaz ere, eta euskaldunek desegin baino ez dute egiten euskara, belaunaldiz belaunaldiko erabileran:

Ire ikasleak ire asmo auek ikasi ta zabaltzen asitakoan, urte batzuk barru gaurko euskera sastua, Bizkaian beintzat, garbi-garbi, txukun txukun ta yaio zenean bezain txau ta txuri yarriko zaigu. (Azkue, 1925: 61).

Aipu hauek, eta beste hainbestek, ageri-agerian jartzen dute, ene eritziz, Astarloa eta garbizaleen arteko aldea. Erakusten saiatu naizenez, alde hau sustraian datza, erabiliriko datu eta gramatika-legeetan baino areago. Era berean, hizkuntzari begiratzeko era bi hauek, gain gaineko aldatze xumeak baztertzen baditugu, bizirik dirautela begitantzen zait. Hizkuntza zer den galderari erantzuteko bide nagusi bi itxuratzten dituzte: munduko hizkuntza guztiak, joanak eta etortzekoak barne, giza gogoren ahalmenaren adibideak direla dio erantzunbide batek. Besteak, hizkuntzek berezko izaera dutela esaten digu, gizakiez kanpo ere errealtatean nolabait bizi diren izate platonikoak (gu bezala jaio, bizi eta hil egiten direnak). Hizkuntza zer den da sustraian datzan arazoa. Oraingo honetan ez naiz arazo honen eztabaidan areago luzatuko; halere, eta bukatzeko, J. L. Borgesek asmatu-rik liburutegi amaigabea ekarri nahi nuke harira, hizkuntza(k) zer d(ir)en galdera hori era harrigarri batean egin bait daiteke bertan.

Liburutegi amaigabea, liburu guztiak daude bildurik. Den denak: direnak eta litezkeenak. Gauzak errazteko, har dezagun gure alfabeto erromatarrean idatz daitezkeen liburuak. Liburutegiaren apaletan, ezagunak ditugun hainbat eta hainbat liburu aurkituko ditugu, hala nola *Obabakoak* edo *Peru Abarca*, edota *Discursos Filosóficos sobre la lengua primitiva o gramática y análisis razonada de la éuskara o bascuence*. Hauen aldamenean, aitzitik, etorkizunean idatziko diren liburuak eta inoiz idatziko ez direnak ere ikus ditzakegu: *Artoa*, *Piero Bottariren uda*, eta abar... Bada beste liburu moeta bat; hona hemen zenbait izenburu: *m̄kabr*, *kabf* *oeirjg*, *kadsjbgk*, *fffff ff*. Liburuzainak galdetuko baligu liburu hauek euskaraz idatzirik dauden ala ez, denok erantzungo genuke ezetz. Erantzun zehatza eskertuaz, eta bere liburutegia behar bezala sailkatu nahian, beste liburu mordo bat ekartzen digu. Hauetariko baten azalak *Opabakoak* dio. Atxagaren liburua bezalakoa da alde txiki batengatik izan ezik: hitz guztietan, bigarren letra *p* da, esaterako, *Ipzkribuak hpamaika oprrial-de dpitu*... Euskara al da hau? galdetzen digu liburuzainak. Zer erantzungo genioke? Irakur dezakegun liburua da, uler dezakeguna, baina idatzirik dauden hitzak ez dira euskara. Erantzuna zein den asmatzen saiatzen garelarik, liburuzainak honen antzeko beste hainbeste liburu erakutsi nahi dizkigu: *Gparhoa*, *Kreggsala*, *Pxxeru Axxbarca*, *Laibnccgae Prffimithbiae Vaszd̄fcokjdmun*...

BIBLIOGRAFIA

- Arana, S., 1965, *Obras completas de Arana-Goiri'tar Sabin* [=OC.], Sabindar-Batza, Buenos Aires.
- Astarloa, P. P., 1883, *Discursos filosóficos sobre la lengua primitiva o gramática y análisis razonada de la éuskara o bascuence*, Velasco, Bilbao. Berrarg. facsim. Amigos del Libro Vasco, 1983.
- Azkue, R. M. 1891, *Euskal Izkindea*, Astuy, Bilbo.
- , 1925, «Txukuneria», *Euskera*, VI.
- Chomsky, N., 1966, *Cartesian linguistics: A Chapter in the History of Rationalist Thought*, Harper & Row, New York.
- , 1986, *Knowledge of Language*, Praeger, New York.

- Humboldt, W., 1817, «Berichtigungen und Zusätze zum ersten Abschnitt des zweiten Bandes des Mithridates über die cantabrische oder baskische Sprache» in Adelung & Vater, 4, 175-360.
- Laka, I., 1986, *Hiperbizkaieraren historiaz: bastapenak*, EHUko tesina. [Ikus ASJU XX-3, 1986. eta XXI-1, 2, 3, 1987].
- Lázaro Carreter, F., 1949, *Las ideas lingüísticas en España durante el siglo xviii*, CSIC, Berrarg. Crítica, Barcelona 1985.
- Tovar, A., 1980, *Mitología e ideología sobre la lengua vasca*, Alianza Ed., Madrid.